

УДК 332.144

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЕВНИХ РЕСУРСІВ ГАЛУЗІ ЛІСІВНИЦТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Н.П. Матушевич
здобувач

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Обґрунтовано теоретико-методичні засади ефективності використання деревних ресурсів галузі лісівництва в сучасних умовах господарювання та наведено шляхи його розв'язання.

Ключові слова: лісові ресурси, деревні ресурси, користування лісовими ресурсами, використання ресурсів галузі лісівництва, біомаса.

Деревні ресурси посідають одне з чільних місць в ресурсній базі економіки України. Через нестабільність національної валюти та нестачу обігових коштів фінансових активів підприємств, що спричиняє постійне зменшення обсягів випущеної продукції, зниження якості та конкурентоспроможності на ринку економічний стан підприємств лісової галузі потребує кардинальних змін: заміни застарілого обладнання, наділення підприємств обіговими коштами, розроблень сучасних технологій, раціонального використання відходів [9, с. 15].

Чимало наукових праць щодо ефективності використання деревних ресурсів галузі лісівництва було розглянуто низкою вітчизняних і зарубіжних вчених. Теоретичною базою дослідження стали праці І. Сенякевича, М. Рущака, Ю. Медведєва, а також статті молодих вчених [7, 9–11].

Лісові ресурси — це сукупність матеріальних благ лісу, які можна використовувати без шкоди навколишньому природному середовищу з найбільшою господарською ефективністю. Усі компоненти лісових ресурсів об'єднують в такі групи:

- сировинні ресурси деревного походження (деревина, деревна зелень, кора);
- ресурси недеревного походження (гриби, ягоди, плоди, горіхи, лікарські ресурси, кормові й технічні ресурси недеревної рослинності тощо);
- ресурси тваринного походження (корисна та шкідлива лісова фауна, яйця, мед, роги диких копитних тощо);
- багатоаспектні корисні функції лісу та його позитивний вплив на природне середовище [1].

До лісових ресурсів також належать корисні властивості лісів (здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища

та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню тощо), що використовуються для задоволення суспільних потреб [4].

Ліси займають майже 1/3 поверхні земної кулі. Загальна площа земель лісового фонду України становить 10,8 млн га, з яких вкрито лісовою рослинністю лісових ділянок — 9,6 млн га, що становить 15,9% від території країни. За 50 років площа лісів збільшилась на 21%, а запас деревини майже у тричі [2]. Україна за запасами лісу посідає восьме місце в Європі (без урахування Російської Федерації).

Запас деревних ресурсів галузі лісівництва оцінюється у межах 2102 млн м³. Загальна середня зміна запасу сягає 35 млн м³. Середня щорічна зміна запасу на 1 га Державного агентства лісових ресурсів становить 4,0 на 1 га і варіює від 5 м³ у Карпатах — до 2,5 м³ у степовій зоні (рис. 1). Відбувається поступове збільшення запасу, що свідчить про значний економічний і природоохоронний потенціал лісів України [2].

Ліси України перебувають у власності різних державних міністерств і відомств, серед яких:

- Державне агентство лісових ресурсів України — 7,4 млн га (68%);
- Мінагрополітики — 1,8 млн га (17%);
- Міноборони — 0,2 млн га (2%);
- МНС — 0,2 млн га (2%);
- Мінприроди — 0,1 млн га (1%);
- Міністерство інфраструктури України — 0,1 млн га (1%);
- інші міністерства і відомства — 0,2 млн га (2%);
- а також розміщені на землях запасу і не передані в користування — 0,8 млн га (7%) [8].

Ліси України сформовані близько 30 видами деревних порід, серед яких домінують сосна, дуб, бук, ялина, береза, вільха, ясен, граб, ялиця (рис. 2).

Лісистість країн Європи

№ пор.	Країна	Загальна площа території країни, тис. га	Територія, вкрита лісом, тис. га	Лісистість, %
1	Швеція	45218	27264	60,3
2	Фінляндія	33814	21883	64,7
3	Франція	54919	15156	27,6
4	Іспанія	50596	13509	26,7
5	Німеччина	35702	10740	30,1
6	Турція	77945	9954	12,8
7	Італія	30132	9857	32,7
8	Україна	60335	9491	15,7
9	Польща	31268	8942	28,6
10	Норвегія	32376	8710	26,9

Джерело: складено за [8].

Хвойні породи становлять 42% від загальної площі країни, у т.ч. сосна — 34,6%. Твердолистяні породи займають 43%, у т.ч. дуб і бук — 36,4%.

Деревина є основним видом лісових ресурсів України. Вона є універсальною сировиною, з якої можна виготовити понад 15–20 тис. різноманітних виробів. Щорічний обсяг заготовки ліквідних деревних ресурсів від усіх видів рубки за даними Агентства лісових ресурсів України становить близько 12,4 м³, у т.ч. від рубок головного користування близько 6 млн м³ [8].

Цінність лісів полягає у тому, що вони є відновлювальним ресурсом і продукують майже дві третини органічної речовини, що утворюється на Землі. Для лісів характерний найвищий рівень утворення біомаси, що на сьогодні становить близько 92% від усієї біомаси суші [8]. Потенціал лісової біомаси України становить 9,4 млн га, або 15,7% від потенціалу території України [3].

Ліс також має гідрокліматичне, ґрунто- та поєзахисне значення. Важливими також є санітарно-гігієнічна, бальнеологічна та рекреаційна функції лісів.

Вплив антропогенних чинників на ліси виявляється як прямо (знищення під час вирубки, будівництва,

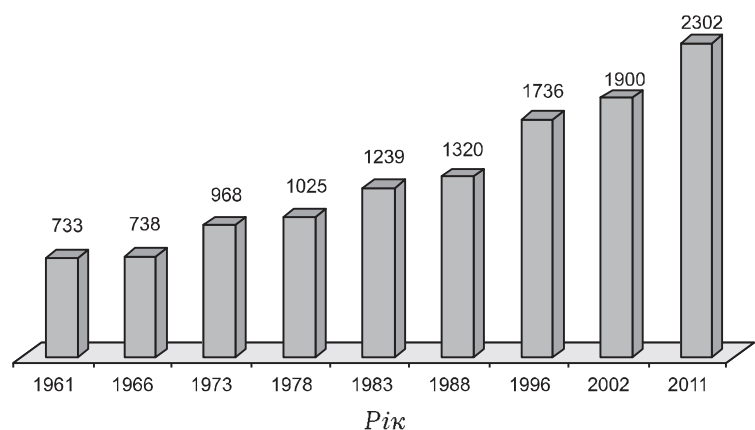

Рис. 1. Динаміка запасу деревних ресурсів у лісах України, млн м³

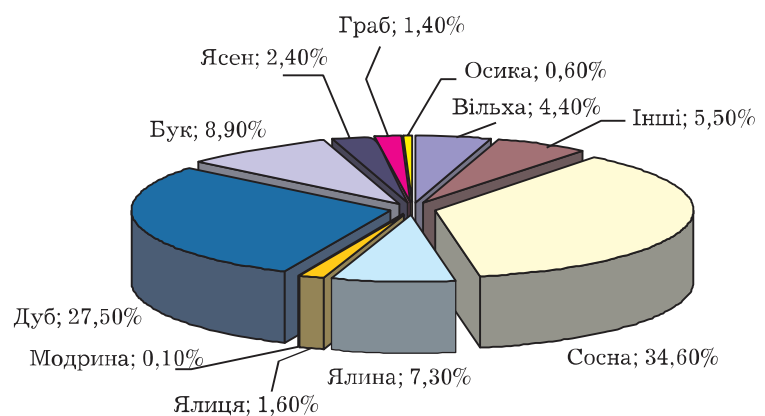

Рис. 2. Розподіл площі лісів України за переважаючими деревними породами, %

Джерело: сформовано за [2].

створення водосховищ, відкритих розробок корисних копалин, пожеж тощо), так і опосередковано, тобто внаслідок зміни екологічних умов (у процесі зрошення, осушення, засолення ґрунтів, забруднення навколишнього природного середовища шкідливими хімічними речовинами тощо). У господарсько-освоєних лісах порушуються природні лісорослинні умови, відбувається зміна всіх компонентів та зв'язків ландшафтів. Змінюється температурний режим, зменшується на 5–10% відносна вологість, збільшується швидкість вітру [1].

У процесі вирубки деревних ресурсів з лісових ґрунтів виноситься значна кількість азоту, фосфору, кальцію та інших речовин, формуються одновікові, одновидові деревостани, розвиваються лісові монокультури. У разі утворення завалів із сухих дерев підвищується пожежна небезпека. Загалом сучасні тенденції в зміні екологічного становища характеризуються погіршенням ґрунтово-кліматичних умов, що спричиняють несприятливі умови для розвитку високостовбурних деревостанів [1].

Всі групи компонентів деревних ресурсів мають важливе економічне і соціальне значення. Їх доцільно використовувати в народному господарстві у напрямках, що дають змогу досягти високих кінцевих результатів.

Метою дослідження є обґрунтування ефективності використання деревних ресурсів галузі лісівництва за сучасних умов господарювання.

Право лісокористування — це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з використанням лісів, лісових ресурсів, їх охороною та відтворенням.

Використання лісових ресурсів може здійснюватися в порядку загального і спеціального використання [6].

У порядку загального використання лісових ресурсів громадяни мають право в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо, крім випадків, передбачених Лісовим Кодексом та іншими законодавчими актами України.

У порядку спеціального використання можуть здійснюватися такі види використання деревних ресурсів галузі лісівництва:

- заготівля деревини в порядку рубок головного користування;
- заготівля другорядних лісових матеріалів;
- побічні лісові користування;
- використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних,

спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт [6].

Користування лісовими ресурсами деревного походження поділяють на головне і проміжне. Головне користування лісом — це процес заготівлі деревини в стиглих і перестійних насадженнях. Проміжне користування лісом здійснюється в процесі догляду за лісом, санітарних рубок і рубок, передбачених реконструкцією малоцінних лісових насаджень. Головне користування лісом необхідно здійснювати у межах розрахункової лісосіки. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4] передбачає застосування економічних санкцій у тому разі, якщо обсяги головного користування перевершують розрахункову лісосіку.

Структуру заготовки деревини за деревними породами та за сортиментам лісових ресурсів підприємств Агентства лісових ресурсів України станом на 01.01.2011 р. наведено на рисунку 3 (а, б) [2].

Як видно з рисунка 3, найбільший відсоток заготівлі в лісах Державної агенції лісових ресурсів України, припадає на соснову деревину (39,4%), яка домінує також і за площею (33%). Друге місце належить дубовій деревині (15%), третє — ялиновій (12,1%). Загалом, з усієї заготовлюваної деревини хвойні породи (сосна, ялина, модрина) становлять 55%, твердолистяні (дуб, бук, граб, ясен, клен) — 29,5 м'яколистяні (береза, вільха, осика, липа, тополя) — 14,3 на інші породи припадає 1,2%. Із загальної заготовленої деревини за всіма деревними видами в лісах Державної агенції лісових ресурсів України найбільший відсоток становлять: пиловник (35,4%), технічна сировина (26,1) та дрова (20,9%). На баланси припадає 10,8%, будівельний ліс (4,1%), фансировину для лущення (2,4%), фансировину для стругання (0,3%).

Оскільки головне користування лісом здійснюється у межах розрахункової лісосіки, то деревина, що заготовлюється в процесі головних рубок, використовується найефективніше. Відходи лісозаготівельного виробництва, на більшості лісових підприємств України застосовують для виготовлення такої продукції: технологічної тріски, вітамінного борошна, товарів народного споживання, як палива, а також для екологічних потреб: укріплення схилів, збагачення лісових ґрунтів тощо.

Деревина, що заготовлюється в процесі проміжного користування лісом, використовується менше, що зумовлено невисокою якістю сировини, з якої важко виготовити кінцеву продукцію (ДСП, ДВП, целюлозу, папір тощо) [7, с. 41–44].

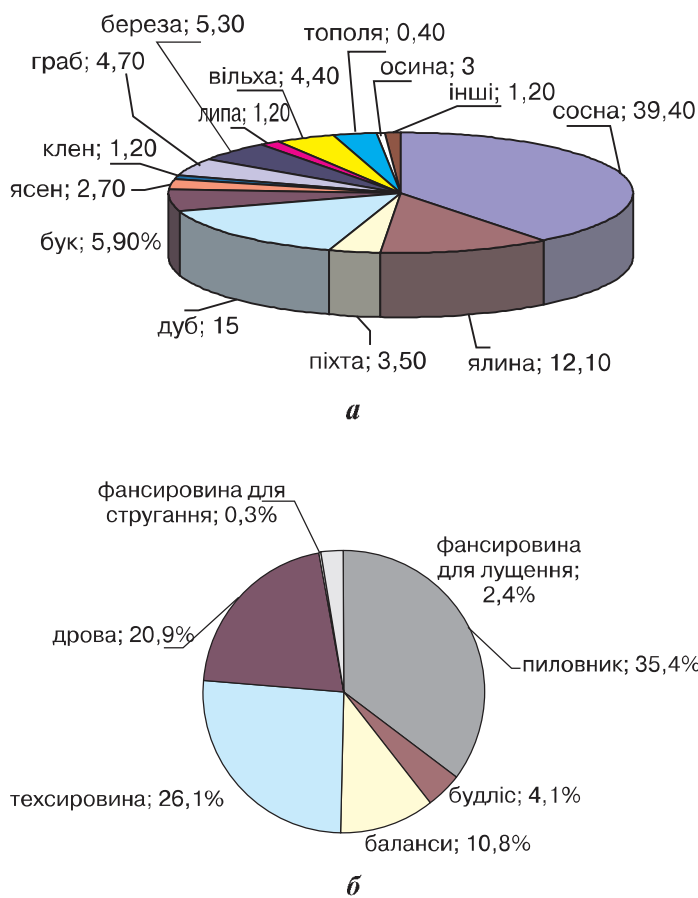

Рис. 3. Структура заготовки деревини: а) за деревини породами; б) за сортиментом, %

Стан відтворення та використання лісосировинного потенціалу лісів характеризує обсяг головного та проміжного користування лісом, що припадає на 1 га лісової площі. Найвищий рівень інтенсивності головного та проміжного користування лісом досягнуто в Канаді, Швеції, Фінляндії. Україна серед названих держав на регіональному рівні займає нижчу ланку, але й не останню, на регіональному рівні найвищі показники досягнуто в Чернівецькій, Вінницькій, Івано-Франківській та Хмельницькій областях [3].

Деревну зелень хвойних порід використовують для виготовлення вітамінного борошна, хвойного екстракту, пасти та іншої продукції. Загалом в Україні застосовують лише 30% потенційних ресурсів деревної зелені.

Землі лісового фонду, «вкриті лісовою рослинністю» найбільше зосереджені в Житомирській, Рівненській, Закарпатській, Волинській, Івано-Франківській і Львівській областях [3].

На сьогодні ситуація в лісовому господарстві — помірна, як і в інших галузях економіки. Проблема полягає в тому, що лісове господар-

ство існує в рамках старої соціалістичної системи господарювання, яка неприродно вмонтувалась у ринкове оточення. В лісовому господарстві складається низка чинників, що роблять цю галузь незахищеною від зловживань та порушень. Неефективна, непрозора організація лісових відносин не сприяє ані підвищенню продуктивності лісів, ані динамічному розвитку галузі. Тому важливим завданням є вдосконалення системи державного управління і контролю в галузі лісового господарства [11].

Питання про вдосконалення ведення лісового господарства України неодноразово розглядалося на профільному Комітеті Верховної Ради України і було наголошено, що ліси держави перебувають у користуванні більш ніж 50 органів управління, і це є однією з причин неефективного ведення лісового господарства. Численне дублювання функцій розмиває межі відповідальності між різними державними інститутами та знижує рівень керуваності лісовим фондом [11].

Шляхи розв'язання проблем щодо ефективності використання деревних ресурсів галузі лісівництва полягають у проведеному реформуванні лісового господарства з залученням міжнародного досвіду, у поєднанні заходів державної підтримки та впровадження ринкових механізмів у лісовому господарстві, збереженні переважно державної власності на ліси [8].

Вдале реформування економічної та фінансової системи ведення лісового господарства передбачає: створення конкурентних засад формування послуг лісовому господарству приватними підприємствами і підприємцями; вдосконалення плати за лісові ресурси через заміну попенної плати на податок з доходу, отриманого від реалізації ресурсів галузі лісівництва; направлення місцевим громадам частини лісового податку; розробку методики розрахунку рівня плати за використання земель лісового фонду; оптимізацію структури та кількості лісогосподарських підприємств з ведення лісового господарства залежно від лісорослинної зони та експлуатаційного чи екологічного значення лісів; звільнення від сплати дивідендів з прибутку у разі направлення коштів на оновлення основних фондів, необхідних для ведення лісового господарства; стимулювання розвитку в лісах рекреаційної та туристичної інфраструктури, еколого-просвітницької діяльності [7].

Ефективне використання деревних ресурсів галузі лісівництва залежить від раці-

онального їх залучення, що в свою чергу передбачає:

- впровадження реалізації заготовлених деревних ресурсів на конкурсних засадах через аукціони і торги для формування прозорого ринку деревини;
- створення конкурентних засад формування послуг лісовому господарству приватними підприємствами і підприємцями;
- визначення заготівлі деревини як кінцевої фази ведення лісового господарства;
- поступову реструктуризацію лісогосподарських підприємств шляхом відокремлення і створення деревообробних державних підприємств (філій) та реалізацію деревних ресурсів на ринкових умовах, зважаючи на особливості природних зон;
- впровадження системи контролю (сертифікатів) походження лісопродукції для забезпечення захисту ринку від незаконно отриманої деревини;
- гармонізацію національних стандартів у сфері лісового господарства з відповідними міжнародними стандартами [7].

Вагоме значення для України має участь у міжнародних процесах щодо збереження і захисту лісів. Таке співробітництво передбачає, насамперед, забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України щодо лісів; участь у роботі міжнародних лісівничих організацій, таких як Міжнародний союз лісових науково-дослідних організацій, Європейська лісова комісія ФАО ООН, Центр Міжнародних наукових дослідів лісового господарства тощо; вивчення нових технологій і методів організації та ведення лісового господарства; розширення співпраці між науково-освітніми організаціями, проведення спільних наукових досліджень; обмін експертами, вченими, спеціалістами, стажерами, а також делегаціями в наукових і навчальних цілях; обмін інформаційними матеріалами; участь у міжнародних конгресах, конференціях, виставках [7].

ВИСНОВКИ

Отже, шляхи ефективності використання деревних ресурсів галузі лісівництва зіштовхуються з такими проблемами, як недостача інвестиційних ресурсів, дефіцитність деяких видів порід лісових ресурсів, а також, з найпоширенішою — застарілістю техніки.

Для ефективнішого використання лісопродукції деревного походження потрібно: вдосконалювати форму управління лісовим комплексом; впровадити комплексне використання деревних ресурсів; посилити інтенсифікацію відтворення лісів і ощадне користування лісом.

Покращення використання деревних ресурсів галузі лісівництва можливе за умови прийняття відповідних законів, створення ефективної системи управління і контролю за дотриманням відповідного законодавства, розробки чіткого механізму щодо раціонального використання деревних ресурсів; забезпечення нормативно-правової бази, яка буде ґрунтуватись на науково-методичній основі та міжнародних принципах лісокористування.

Ефективне використання деревних ресурсів сприятиме забезпеченню сталого розвитку, управління лісовим господарством, збільшенню площі лісів держави, задоволенню потреб суспільства ресурсами галузі лісівництва, створенню сприятливіших умов для розвитку підприємництва, зростанню інвестицій у лісову галузь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гавриленко О.П. Екогеографія України: Навчальний посібник / О.П. Гавриленко. — 2008. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pidruchniki.ws>
2. Державне агентство лісових ресурсів України. Загальна характеристика лісів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dklg.kmu.gov.ua>
3. Довідник лісового фонду укладений спеціалістами виробничо-технологічного відділу ВО «Укрдержліспроєкт» за матеріалами державного обліку лісів станом на 01.01.2011 р.
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 41.
5. Енергетичний потенціал біомаси в Україні / П.І. Лакида, Г.Г. Гелетуха, Р.Д. Васишин, та ін. / відповід. наук. ред. д.с.-г.н., проф. П.І. Лакида;. — К.: Видавничий центр НУБіП України, 2011. — 28 с.
6. Лісовий кодекс України (від 2006 р.)
7. Медведєв Ю. Проблеми розвитку лісопромислового комплексу: пріоритети, структура, ефективність / Ю. Медведєв, Я. Дяченко // Економіка України. — 2000. — № 1
8. Подкорытов В. Проблемы лесного рынка Украины, связанные с измерением, сортиментацией и оценкой качества древесины в круглом виде [Електронний ресурс] / В. Подкорытов // Науково-технічна інформація — Вип. 9 (Квітень) 2012 — Режим доступу: <http://ru.scribd.com>
9. Руцак М. Ліси України: управління, експлуатація, відтворення / М. Руцак // Економіка України. — 2004. — № 6.
10. Сенякевич І. Економіка галузей лісового комплексу / І. Сенякевич. — К.: Знання, — 2006. С.
11. Шлійко А. Сучасний еколого-економічний стан лісових ресурсів та перспективи ефективного їх використання / А. Шлійко // Галицький економічний вісник. — 2010. — № 3 (28). — С. 56–61 — (Серія: проблеми мікро- та макро- економіки України).